

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Donelaitis kaip duona

2013-12-03

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Kristijonui Donelaičiui - 300

AUTORIUS: Regimantas Tamošaitis

DATA: 2013-12

Kristijonas Donelaitis mums yra lietuvių kultūros laiminga lemtis. Gimęs prieš 300 metų pačioje laiko ciklo pradžioje, sausio pirmą dieną, apdovanotas ypatingu agrariniu vardu, skambančiu tarsi sakralioji žemdirbio duona, pirmuoju grožiniu lietuvišku žodžiu iš karto pakylėjo mūsų etninę kultūrą iki pasaulinių žmonijos vertybių lygmens. Kad ir kaip atsirado tas UNESCO pripažinimas - Donelaičio įtraukimas į pasaulinės kultūros paveldą (1977), - toks autoriaus įvertinimas yra tikras, pagrįstas ir nepaneigiamas. Svarbiausia, kad savo paveldą gebėtume įvertinti mes patys. Kuo labiau daromės kultūringesni - apsiskaitę, kūrybingi - tuo labiau suvokiame savo kūrybingojo pradininko vertę. Apskritai su metais ir su šimtmečiais Donelaičio reikšmė tik didėja, mes prie jo galime tik artėti - pagal savo meninio suvokimo galimybes, pagal estetinio sprendimo galią. Iki Donelaičio reikia tiesiog išaugti, jis yra duotas visiems, bet ne visi jį bus išgirde. Iki jo išaugti dar sunkiau nei iki Žemaitės.

Donelaitis - gyva kalbos pradžia. Ta jo kalba gyvybinga ir savotiškai godi - sugerianti ne tik žemės ir žmogaus realybę, bet ir gaivališkai pasisavinanti kitų kalbų žodžius. Tai, kas paprastai laikoma svetimybėmis ir barbarizmais, Donelaičio tekste darosi sava, tampa ypatingu kalbinio pasaulio koloritu. Keista, juk be slavizmų ir germanizmų jo tekstas neskambėtų. Tai neredaguotinas autorius, jis nepavaldus jokiems kalbos taisytojams, tai argumentas menininkams. Žinoma, gyvas kalbos medis turi būti prižiūrimas ir puoselėjamas, to medžio šakos ir lapija yra visiems matomas grožis, bet tai tik „poniškas“ kalbos paviršius, tarytum estetiška Henriko Radausko akacija. Bet kalbos medžio šaknys glūdi tamsoje, jos išauga iš „kvepiančio mėšlo“. Savotiškas tas kvapas, ne visiems patinka, bet žemdirbys jį pajus ir supras, nes jį tas vitališkas kvapas jaudina, iš jo pareina gyvybė. Visa, kas gyva, gimsta tamsioje ir tirštoje substancijoje, todėl Donelaičio pasauliui šūdvabalis su savo terpe - būtinas elementas. Sovietmečiu tą elementą mėginta eliminuoti, išmesti iš mokyklų, bet nepavyko. Anuomet jis mums, kaimo vaikams, kėlė tikrą džiaugsmą, kažkaip įteisino mūsų kalbinę ir gyvenimo realybę.

Donelaitis mums yra kaip duona kasdienė, kaip savaiminė būties duotybė, kuri taip plačiai aprėpia mūsų egzistenciją, kad kartais darosi nepastebima, nemąstoma. Juk

duona yra ypatingas maistas, gyvybinis pagrindas. Donelaičio kūriniai tarp kitų lietuviškų knygų lyg ir pradingsta, darosi nematomi kaip ta duona kasdienė ant mūsų stalo tarp kito nekasdieniško maisto, kurį keičiame pagal savo užgaidas. Tik duonos niekuo nepakeisi, kaip nepakeisi agrarinės realybės pagrindų. Ne kiekviena kultūra prasideda tokiu stipriu impulsu, ir ne kiekvienas kultūrinis impulsas yra toks autonomiškas, savaiminis, lyg išaugęs pats iš savęs. Lietuvių grožinės literatūros pradžia, poema „Metai“, randasi tarsi šalia literatūros, laisvai adaptuodama literatūrinės konvencijas, siekdama ne prisitaikyti prie kultūrinio pasaulio, bet steigdama save tame pasaulyje, meniniu žodžiu teigdama unikalų etnosu buvimą. Nes „Metai“ pirmiausia yra lietuviškosios savimonės prabudimo, tautinės ir kultūrinės savivokos įvykis.

Nereikia manyti, kad Donelaičio kūryba buvo labai reikšminga pasauliui jos atsiradimo metu. Išskyrus siaurą to meto literatų ir intelektualų terpę, mažai kam ji buvo žinoma. Todėl ir išliko vargais negalais, dėl laimingų atsitiktinumų. Kažkas suvokė šios kūrybos reikšmę, išsaugojo dalį Donelaičio poemos originalų, padarė nuorašus.

Sakytume, Donelaičio kūryba buvo skirta dviem adresatams: kaip gyvas žodis – autoriaus amžininkams, kaip kultūrinis paveldas – mums, raštingiems ir išsilavinusiems žmonėms. Ir vienu, ir kitu atveju ši kūryba netampa tiesiog paprasta knyga, panašiai kaip Šventas Raštas nėra knyga laisvalaikio pasiskaitymams. Donelaičio tekstas turi būti išgyvenamas kaip dvasios pasaulis, išgirstamas kažkokia vidine klausa. Ir ši ypatinga klausa susijusi su kultūrine atmintimi, tautine savastimi ir tapatybe. Donelaičio tekste turime išgirsti save, pajusti savo giliausius kalbinės atminties klodus.

Būdamas anuomet nereikšmingu, niekam nežinomu literatu ir paprastu nedidelės parapijos kunigu, Donelaitis sugebėjo suformuoti agrarinės kultūros kodą, nuosekliai sukonstruoti mūsų etinės kultūros modelį, stovintį ant aiškių realybės pagrindų. Sudėtingais istoriniais periodais Donelaičio kultūrinė matrica padeda mums atsinaujinti, „perkrauti sistemą“, atkurti esminius mūsų savasties dalykus, ir tai mus apsaugo nuo išsklidimo globaliniame konkuruojančių bei susiliejančių civilizacijų pasaulyje. Dažnai mes net nesuvokiame, kad remiamės Donelaičio kodu, bet tai ir nebūtina, nes realūs dalykai vyksta kažkur gelmėje ir ne visuomet būna aiškiai reflektuojami.

Įdomu ir tai, kad Donelaičio kalbos neįmanoma imituoti, priartinti prie konvencionalios literatūrinės kūrybos, šis atraminis kultūrinis raštas yra tik skaitomas, kaip yra skaitoma Biblija, nors jos metaforos bei retorika ir užpildo visą europietiškosios kultūros erdvę vaizdiniais bei vertybėmis. Donelaitis – kaip literatūrinio įkvėpimo šaltinis – gali būti tik improvizuojamas, ir tik tada, kai jo improvizacijos paremtos analogiška pasaulėjauta. Jo liaudišką realizmą gyvybingai parafrazuoja avangardistai, į jį dažnai orientuojasi ir Marcelijaus Martinaičio „naivosios išminties“ eilėraštis. Antai Maironis buvo sąžiningas – jo lyrikoje nėra bandymo savintis Donelaičio ir kalbėti jo vardu. Maironis taikosi į kunigaikščių Lietuvą, turi savo individualų moderniojo asmens balsą ir lietuviybę aktualizuoja visai kitu būdu. Bet abu balsai vienas kitam netrukdo ir vienas kito nedeformuoja – unikalios asmenybės turi daug erdvės ir nesibrauna į svetimas teritorijas.

Bet ten, kur Donelaitis verčiamas lietuvių literatūros klasiku su visais privalomais kanonizavimo atributais, ten jo dvasios nebelieka, jis tarsi išsprūsta iš mūsų erudicijos kupinų knygų lentynų. Antai Justino Marcinkevičiaus „Donelaitis“ – tai aukšta literatūrinė kalba prabylančio poeto tekstas, kur „Metų“ autorius lyg artinamas prie mūsų, bet tuo pačiu metu lyg darosi svetimas, tolsta tapdamas kultūriniu simboliu. Vis dėlto, turint omenyje, kad mažoji poema „Donelaitis“ publikuota 1964 m., Just. Marcinkevičiaus tautinė laikysena ir meninis išvalgumas yra fantastiški.

O kas yra Donelaitis man? Kažkada jis man buvo tiesiog klasikas, bet kai išmokau jį skaityti, pasijutau tarsi antrą kartą gimęs. Žinau viena: Žemaitė yra mano motina, Donelaitis yra mano tėvas. (Pridurčiau ir tai, kad Franzas Kafka yra mano brolis.) Šituo žinojimu esu gyvas ir tikras, šis žinojimas man teikia tapatybės pagrindus. Nes „Metai“ yra mano kultūrinės savasties dalis. Tame pasaulyje gyveno ir tebegyvena mano tėvai, mano seneliai ir proseneliai, iš to pasaulio išaugo kalba, kurioje išaugau aš pats ir per kurią matau savo pasaulį.

Žinia, vaikai yra nedėkinga gentis, jiems rūpi tik jų pačių žaidimai, o tėvus jie palieka likimo valiai ir pamiršta. Man Donelaitis ilgai nerūpėjo. Bet ateina toks laikas, kai vaikiški žaislai „į šūdą pavirsta“, kai tampa brandus ir tada jau imi galvoti apie savo tėvus. Labai aiškiai prisimeni, kad juos turėjai, ir imi suprasti jų linksmybes bei vargus. Tada visa didybė nušvinta amžinasis gyvenimo ratas, tada sąmonėje ima skambėti „Metų“ žodžiai.

Metai yra laiko matas. Metai – matomas, pamatytas kosmoso ritmas, gyvybės ratas laike. O laikas yra kosminis dieviškumo judėjimas. Kas turi akis, tas jį mato – kaip dėsningumą, priežastingumą. Tik savo žmogiškosiame reikšmėje užsidaręs hoministinis (Arvydo Šliogerio sąvoka) susireikšminęs individas nebemato tikrovės ir nejaučia pasaulio šventumo. Jis tarsi apakėlis, o jo egzistencija – tuščia. Apakusio miesto žmogaus vaizdinys „Metuose“ – stebėtinais taiklus ir nesenstantis:

Diksas, ans žioplys, mieste didei pasipūtęs
 Ir su rūbais blizgančiais kasdien išsirėdęs,
 Nei dievaitis koks tarp būrų skiauturę rodo;
 O kad kartais mes jo glūpą girdime kalbą.
 Tai ir būs tur spiaudyt ir didei nusidyvyt;
 Ypačiai kad apjekėlis toks niekina Dievą
 Ir besišypsodams kaip pons glūpumą parodo.

(PL, 120–126)

Taip, tai modernaus individualisto paveikslas: susirūpinęs savo išvaizda, patenkintas savo reikšmingumu, užsidaręs savo kvailoje kalboje ir gyvenantis dirbtiniame miesto pasaulyje, kur žmogui labai sunku būti kukliam ir susitaikyti su pasaulio tvarka.

O ta pasaulio tvarka yra labai galinga. Laiko ratas juda cikliška: nuo grynojo kosminio gamtiškumo iki žmogiškos socialinės sferos.

Antai pavasaris yra gaivališkas ir chaotiškas gyvybės proveržis. Visiems tada labai linksma tarytum be priežasties, nes gyvybė yra savaiminė visų priežasčių priežastis, visų vertybių galimybė. Tačiau gyvybės pasaulis K. Donelaičio poemoje panteistiškai sąmoningas: paukšteliai ne tik džiaugiasi savo buvimu, bet suvokia ir garbina buvimo priežastį – Dievą. Tokiu sąmoningumu gyvas ir žmogus – kiek savo veikla jis dalyvauja gamtos galių pasaulyje. Gyvenimą neigti gali tik išsigimęs, išponėjęs žmogus. Donelaitis „Metuose“ pateikia du liguistos laikysenos atstovus: tai gyvybinės valios stokojantis tinginys Slunkius ir darbo nedirbantis, bet malonumų persisotinęs „didžpilvis“ ponas, kurio „nešvankus“ balsas šaukiasi pagalbos. Sveiko ir santūraus gyvenimo būdo gamtiškasis „advokatas“ šikšnosparnis (mįslingas personažas) tyrinėja liguistą reiškinių ir konstatuoja, kad perteklius, saiko stoka gyvenimui kenkia:

„Kas tau, biedžia, kenk?“ – šikšnosparnis tyrinėdams

Irgi nuskūsdams poną tą pasidrasino klausti.

„Ar gumbu sergi per daugel kabiarėdęs?

Mažu pečenkos vėl iš pilvo veržiasi laukan?

(PL, 220-223)

Taip, prabangūs poniški valgiai gyvenimo džiaugsmo nesuteikia, jie gyvenimą žudo: „jis ėmęs didelį peilį / Gerklę su stemple jau perpiaut ištiesė ranką“ (PL, 236-237). Mūsų laikais toks ponas atbėgtų išsipasakoti bėdų į televizijos pokalbių laidą ir mes jį užjaustume, nes visi šiek tiek esame poniški – jei ne turimomis gėrybėmis, tai bent mintimis, savęs vertinimu.

Kur kas išmintingiau, net filosofiškai, kaip koks budistas gyvenimo prasmę neigia kaimiškas personažas Slunkius. Jam aktyvus gyvenimas yra tiesiog nelaimė, jo idealas yra nirvaną primenantis nesąmoningumas, artimas miego ir mirties būsenai: „Ak! kad būt ilgiaus žiema pas mus pasilikus, / Ir kad vis miegot mums būtų sviete paskirta“ (PL, 422-423). Žinoma, tokia gyvenimo nuostata yra ryžtingai pasmerkiama, kadangi kolektyvinis „Metų“ personažas išreiškia indoeuropietiškąją gyvenimo vėlią ir vakarietiškosios kultūros aktyvizmą, kuris labiausiai išryškėja „Vasaros darbuose“.

Vasara – tai gamtos ir žmogaus stiprybės metas. Gyvybinė valia išryškėja kaip kova už būvį, o pasaulis suvokiamas kaip dramatiškas visuotinės kovos laukas, kuriame gyvybingiesiems lemta išlikti ir įsitvirtinti, o silpnesniems tenka pasitraukti. Įspūdingiausias tokios kovos už būvį vaizdas – šienapjūtės darbai (VD, 434-448). Gyvenimas bausis ir negailestingas, bet kaip tik toks jis yra tikras ir teisingas. Ir kaip tik tokiu gyvenimu verta žavėtis, nes jame išbandoma žmogaus ir bendruomenės valia gyventi. Stiprieji šioje kovoje dar labiau sustiprėja, o silpnieji, gyvenantys tik savo įgeidžiais, iškrenta iš žaidimo – net menką jų naudą pasisavina kiti. Tai Just. Marcinkevičiaus pajaustas geležies kaip etnosu galios ilgesys. Donelaitiškas šienapjūtės vaizdas primena „Mahabharatos“ epe aprašytą Kurukšterio mūšį, o etinės nuostatos – dieviškojo autoriteto Krišnos mokymą apie karą kaip teisingo ir stipraus

gyvenimo būtinybę. Negalvok, žmogau, kad tu esi reikšmingas savo individualiais pasirinkimais, tiesiog atlik savo pareigą, dalyvauk gyvenimo kovoje, ir tavo egzistencija, sutampanti su likimu, su dharma, bus teisinga. Giliausiame lygmenyje Donelaičio, Krišnos ir gyvenimo filosofo Friedricho Nietzsche's nuostatos visiškai sutaptų – visiems jiems gamtos judėjimas ir gyvybės valia gyventi yra aukščiausias dėsnis.

Ruduo – žmogaus darbų įvertinimas, dieviškoji pavasario energija čia tampa žmogaus įsisavintomis gėrybėmis. Apskritai dieviškumas tuo metu iš pasaulio traukiasi, jame pagal ciklo dėsnius ima vyrauti destruktuvios stichijos, pasaulis gramzdinamas į chaosą („Žemė su visais pašaliais įmursi verkia“, RG, 12), poemoje išnyra tamsiųjų jėgų vaizdiniai: „Kad tikt varnos dar biaurybę rudenio garbin, / O paukšteliai su dainoms ankštai pasislėpė“ (RG, 52-53).

Taigi rudenį pasaulio šviesi dieviška energija tarsi materialėja, o svarbiausia egzistencine žmogaus vertybe tampa maistas. Agrarinės kultūros žmogus yra autentiškai ir natūraliai materialistas, gamtos religija kitokio sąmoningumo ir negali formuoti. Esminis vertybių pasikeitimas šioje laiko ciklo vietoje išsakomas kreipiniu į paukščius: „Ale nedingokit, kad mes dėl alaso mielo / Ar dėl jūs dainų šventų jus šeriamo tvartuos; / Ne, mes dėl mėsos tiktai jūsų giriame balsą“ (RG, 67-69).

Taip, rūsti gyvenimo realybė verčia žmogų džiaugtis paukščiais kaip maistu. Nes šis maistas taip pat yra dieviškosios gyvybės judėjimas, o metų ciklas – gyvybės metabolinė grandinė. Kitame archajiškame gamtos religijos tekste teigiama, kad gyvybę ir sąmonę palaikantis maistas yra kosminio dieviškumo kūnas, todėl reikia gerbti maistą, niekada jo neniekinti ir valgyti jį labai pagarbiai. „Kas žino šitą (brahmano) nenykstumą, valgo maistą pilna burna“ (*Brihadaranyaka-upanisad*, I. 5. 1).

Nebėra maisto – nebėra ir gyvenimo, toks ir Donelaičio žmogaus rūpestis, pati archajiškiausia išmintis.

Taip, rudenį pasaulyje Dievo nebėra, jam giedančių paukštelių lizdai ištuštėję, po laukus bastosi triumfuojanti giltinė su savo plėšriaisiais gamtos palydovais (varnomis, vilkais, meškomis). Pasaulis grėsmingas ir niūrus, tai taip pat natūrali ciklo dalis. Žiema apskritai yra laikina gamtos mirtis, tuomet sustoja visi žemės darbai, o žmogus su savo rūpesčiais pasitraukia į socialinę erdvę, tarsi užsidaro joje ir daug samprotauja, aiškinasi santykius, tikrinasi savo socialines ir kultūrinės vertybes. Jo gyvenimas sukaustytas, problemiškas – tikras rūpestis. Lieka laukti naujo ciklo pradžios, šito magiško gyvybės prabudimo jausmo, kuriuo ir prasideda „Metai“.

Pavasarių vėl viskas atgimsta, nes gamtos kosmosas yra amžina šviesos ir tamsos, šilumos ir šalčio, gyvybės ir mirties kova. Motiniška saulelė tarsi pagimdo gyvybę iš naujo, išlaisvina pasaulį iš sąstingio, iš mirties.

Kodėl gali išlaisvinti? Todėl, kad tik saulė ir jos skleidžiama gyvybės šiluma šiame pasaulyje yra ontologiškai tikra, visa kita – tai tik tos šviesos trūkumas. Visa kita – „šalčių pramonė“, t. y. pramanyta, netikra, dirbtinė realybė. Net ne realybė, o tiesiog nebūtis, kuri, „atkopus saulelei“, į „nieką pavirsta“. Žiema žmogų kankina realiai, bet

savo esme ji nereali, tai tik sukaustymo ir kančios būseną – panašiai kaip budizmo filosofijoje.

Kaip lietuviai mes nesame pernelyg filosofiški, skaitome ir gerbiame tik tai, kas išmąstyta kitų filosofų ir kitomis kalbomis. Bet kaip valstietiškos kultūros palikuonys turėtume daugiau matyti, kas yra mūsų pasaulyje, turėtume atrasti savo buvimo filosofinius pagrindus, suformuluotus gamtos vaizdiniais ir išreikštus lietuviška kalba, kuri yra mūsų tapatybės forma ir mūsų sąmonės substancija.

Donelaičio žmonės tebėra gyvi, jo pasaulyje mirties nėra, jo lietuviškas žodis tebegyvena tarp mūsų ir kalba mums. O „Metų“ kalba yra polifoniška, daugiabalsė: bendruomenė prabyla skirtingais balsais ir jungia skirtingas patirtis bei požiūrius į bendrą išmintį. Todėl „Metuose“ atsiveria ne užguitų baudžiauninkų gyvenimo vaizdas, bet orios ir laisvos bendruomenės vaizdas: žmogus čia išsako savo požiūrį ir reikalauja savo žmogiškų teisių. Viena iš jų – gimtosios kalbos teisė, nes be jos kultūra neturi žmogiško veido.

Kad ir kiek lietuvių kalba keistųsi veikiama naujų realiųjų ir technologijų, ji vis tiek lieka lietuviška. Kaip ir žemė, kuria vaikštome, kurios vaisiais esame gyvi. Juk ir kosminė saulelė pas mus ateina kaip lietuviška kalba, ir tik kaip kalba, kurioje gimė Donelaitis, kurioje tebegyvename mes, nes kitur mūsų tiesiog nėra, kitur mums ne patirta tikrovė, o tik kažkieno pramanyta pramonė.

Kristijonas Donelaitis mums sukūrė vietą po saule. Aišku, ne pats vienas sukūrė. Juk visa kūryba prasideda nuo saulelės. Iš jos ateina visa gyvybės šiluma.